

הרב יהודה זולדן, שבות יהודה וישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 109-122

ז

לשקר ולהיכנס לגוש קטיף

מבוא

- א. לְשַׁקֵּר לנציגי השלטון על מנת לקיים מצוה
- ב. גְזֵרָה לֹא צוֹדֶקֶת
- ג. חילול השם
- ד. מבט חינוכי – על הלגיטימיות לשקר ועל היחס למדינה

מבוא

בתחילת חודש תמוז תשס"ה, החליטה ממשלת ישראל לסגור את גוש קטיף לכניסת מבקרים שאינם תושבי גוש קטיף. כניסתם של מבקרים מאותו הזמן הותנתה בקבלת אישור מיוחד על ידי מרכז היתרים שהוקם בצה"ל לצורך כך. ההיתרים ניתנו בעיקר לקרובים מדרגה ראשונה של תושבי הגוש, וגם ביחס אליהם הוערמו קשיים אין סופיים על מנת שלא לאשר את הבקשות. ובכל זאת, מיום ליום, ובעיקר משבת לשבת, רבו האורחים שמילאו בחום ובתמיכה, את יישובי גוש קטיף, חלקם עד ימי הגירוש וחלקם לפרקי זמן קצרים, כל זאת בתנאי מגורים קשים, ובימי הקיץ החמים. "מאמינים ומזיעים". חלקם הגדול של האורחים הרבים הללו נכנס לגוש קטיף ללא אישור ממרכז היתרים. יש לציין שהיו גם שוטרים ובעיקר חיילים, שהעלימו עין ואף סייעו להכניס לגוש קטיף אורחים שלא היו להם אישורי כניסה. אך בכל זאת, רבים מהנכנסים הערימו, שיקרו בדרכים שונות ויצירתיות על מנת להיכנס לגוש קטיף.

האם מותר היה לעשות זאת?¹

ההכרעה "בשטח" הייתה שמשקרים, על אף תחושת אי הנוחות שנלוותה לדבר. סוף סוף מדובר בציבור שומר חוק וסדר, שלא היה רגיל בעימותים חזיתיים עם

1. בשאלות דומות עסקו גם: הרב חנוך גולדברג, "האם מותר לפעמים לשקר לפי ההלכה", שנה בשנה (תשמ"ח), עמ' 187-195; ד"ר שמשון אטינגר, "האמת בהלכה", שנתון המשפט העברי, כא (תשנ"ח-תש"ס), עמ' 37-69; הרב יובל שרלו, "קיצור הלכות שקר", צהר, א (תש"ס), עמ' 12-24. אך הם לא עסקו בהרחבה במאמריהם במצב בו יש אילוץ לשקר בשל אונס.

משטרה או חיילים, ובעיקר זהו ציבור של אנשים דוברי אמת, שאינו רגיל לשקר. "בנים לא ישקרו ויהי להם למושיע" (ישעיהו סג, ח).

הנחת היסוד של מאמר זה היא שתכנית ההתנתקות, גירוש תושבי גוש קטיף וצפון השומרון מבתיהם, החרבת הישובים, ומסירת מקומות אלה לרשות נכרים בארץ ישראל, היא איסור תורה – "לא תחנם". לאו זה, משמעותו איסור מסירת חלקי ארץ ישראל לבעלות נכרית, ובמקרה זה הדבר חמור יותר, מכיוון שהנכרים הללו הם ארגוני טרור אויביה של מדינת ישראל. עם ישראל מצוה לירש את מרחבי ארץ ישראל ולשבת בהם, ולא לעזוב את הארץ בידי גויים. מדינה יכולה כמובן להחליט על סגירת מקום למעבר תושבים או אזרחים (מסיבות תעבורה, שטח אש, שמורת טבע, ועוד) אלא בתנאים מגבילים, ובלבד שמקומות אלו נשארים בריבונות מדינת ישראל; אבל שטנה הדבר כשהמגמה היא שלילית – להתנתק מחבלי ארץ ישראל, ובניגוד להלכה. כמו כן, ההחלטה של הכנסת והממשלה עברה את מבחן הדמוקרטיה הפורמאלי, אך היא נעשתה בצורה לא הגונה ולא מוסרית, מושחתת וברוטאלית (=שינוי מהותי מתוכן המצע בשלו נבחרה מפלגה, רמיסת תוצאות משאל מתפקדי המפלגה, פיטורי שרים על מנת להשיג רוב, שינוי עונתי במפלגות המרכיבות את הממשלה בהתאם לצרכים, תשלום כספי למפלגות שיתמכו בתכנית, הבטחת תפקידים ומשרות לתומכים, איומים על מי שלא תומך, ועוד), ולא ברור כלל שהדבר היה עובר גם את מבחן העם, לו הוא היה נשאל. זהו מעשה שהוגדר כ"נבל ברשות הדמוקרטיה", בשל השגתו בצורה דוחה וממאיסה. הדמוקרטיה רוקנה מתוכנה.

יש לראות בניסיונות להיכנס לגוש קטיף בדרכי הערמה ושקר, בניגוד לחוק המדינה, מעשה מחאה נגד התכנית כולה, כולל גם נגד השלבים המבצעיים שקדמו ליישומה. היו אף שסברו, שנוכחות של ציבור גדול בתוך גוש קטיף בזמן הגירוש, תגרום לשיבוש תכנית הגירוש והעקירה, ואולי אף תצליח למנוע אותה לחלוטין. בין אם תחזיות אלה היו נכונות או לא, הצבא רצה למנוע כניסה של מי שאינו תושב המקום, כדי שבזמן הגירוש יהיו כמה שפחות אנשים במקום.

א. לשקר לנציגי השלטון על מנת לקיים מצוה

מצאנו שהיו ששיקרו והערימו על השלטון ונציגיו, על מנת לקיים מצוה. כך במגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון ד"ה [ה'] כ' חודש אב:²

2. הסיפור מופיע גם במקורות נוספים בשינויי נוסח קלים: תוספתא תענית (ליברמן) ג, ז-ח; ירושלמי תענית ד, ד; תענית כח ע"א.

פעם אחת גזירה מלכות הרשעה שלא יעלו בכורים לירושלים והושיבו מלכי יון פרדסיאות על הדרכים³ כדרך שהושיב ירבעם בן נבט משמרות על התחומין שלא לעלות לירושלים. ולא היה אדם מעשרת השבטים יכול לעלות לירושלים. מה עשו הכשרים שבאותו הדור ויראי חטא שבאותו הדור? הביאו בכורים ונתנום בסלים וחפו אותם בקציעות ונוטלים את הסלים ועלי על כתפם ועולים. כיון שהגיעו אצל המשמר, אמרו להם: לירושלים אתם עולים? אמרו להם: לא, אלא לעשות שני פלחי דבלה במכתשת זו שלפנינו, ובעלי הלז שעל כתפנו. וכיון שעברו מהם עטרום בסלים והעלום לירושלים. ומה הן בני שלמי הנטופתי? אלא פעם אחת גזירה מלכות הרשעה שמד שלא יביאו עצים למערכה. והושיבו מלכי יון פרדסיאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט משמרות על התחומין שלא לעלות לירושלים. ולא היה אדם אחד מעשרת השבטים יכול לעלות לירושלים. מה עשו הכשרים באותו הדור ויראי חטא שבאותו הדור? היו מביאין שני גזירין ועושים אותם כמין סולמות ומניחים אותם על כתפם ועולים. כיון שהגיעו אצל אותו המשמר, אמרו להם: לירושלים אתם עולים? אמרו להם: לא, אלא להביא שתי גוזלות מן השבך הזה שלפנינו בסולם הזה שעל כתפנו. וכיון שעברו מהם התירו השלבים ופרקום והשליכום מעל כתפם ונטלו הגזירין ועלו לירושלים. לפי שמסרו עצמם על המצוות לכך נכתב להם שם טוב במגלה הזאת וזכר טוב לדורות. ועליהם ועל כיוצא בהם נאמר: "זכר צדיק לברכה" (משלי י, ז), ועל ירבעם בן נבט וחבריו נאמר: "ושם רשעים ירקב" (שם).

מלכי יון העמידו מחסומים על מנת שלא יביאו ביכורים לירושלים או שלא יביאו עצים למערכה. הבאת ביכורים היא מצוה מהתורה המוטלת על המגדל בשדהו משבעת המינים, אך הבאת עצים למערכה אינה מצוה מהתורה, אלא מעשה התנדבות, אך כמובן שבלי עצים לא ניתן להבעיר אש על המזבח. המדרש משבח מאוד את אותן משפחות ששיקרו והערימו על השומרים בדרכים מקוריות ויצירתיות על מנת להגיע לירושלים. אמנם מדרש זה אינו מקור הלכתי, אך ניתן ללמוד ממנו על היחס של חז"ל, המאפשר לשקר ואף משבח את העושים כן

3. ראה: חיים מליקובסקי, "הפרסדיאות שהושיב ירבעם – התפתחותה של גירסה", סידרא, ז (תשנ"א), עמ' 44-48.

כשנגזרה גזרה על ידי מלכות שאיננה מאפשרת לקיים מצוות או להמשיך ולקיים את עבודת המקדש.⁴

אמנם ניתן לטעון שהדמיון בין המתואר במדרש לבין הגזרה שלא להיכנס לגוש קטיף אלא רק בהתאם למגבלות שצוינו לעיל, איננו מוחלט, מאחר שאין מוטלת מצוה אישית על כל אחד ואחד להיות בגוש קטיף, ואין מצוה מיוחדת לבקר במקום או לשהות שם, בשונה ממצות הבאת ביכורים שהיא חובה אישית המוטלת על כל מי שיש לו גידולים משבעת המינים, להעלותם למקדש. אך אף על פי כן, יש לראות את הרצון להיכנס לגוש קטיף כפעולת מחאה נגד הגירוש, שהרי ההחלטה של הממשלה שלא לאפשר בנקודת זמן זו להיכנס לגוש קטיף נועדה להיות חלק מתהליך הפינוי והגירוש, מאחר שלפי תפיסת הצבא, מספר רב של אנשים אורחים בגוש קטיף יקשה ויאריך את תהליך הגירוש, והיו אף שהתבטאו שאם יהיו עשרות אלפי אנשים במקום, צה"ל לא יוכל לבצע את המשימה שהוטלה עליו. במובן מסוים הדבר דומה למסירות הנפש שגילו מביאי העצים למערכה במקדש. אין חובה אישית להביא, אך הרצון להסתכן ולהביא הוא בשל החשש שעבודת המקדש תיפסק.

ב. גזרה לא צודקת

גם כשהגזרה איננה פוגעת בקיום מצוה, אך היא גזרה לא צודקת, מאחר שהמנהיג שגזר אותה איננו בעל סמכות או איננו נוהג ביושר, מותר לשקר לו. בגמרא בבבא קמא ק"ג ע"א (וכן בנדרים כז ע"ב - כח ע"א) נאמר שיש מצבים בהם מותר להבריח את המכס או לידור לשקר, ועל פי הירושלמי נדרים ג, ד הוא הדין שמותר גם להישבע לשקר. כל זאת בתנאים הבאים: "אמר ר' חנינא בר כהנא אמר שמואל: במוכס שאין לו קצבה. דבי ר' ינאי אמרי: במוכס העומד מאליו" (בבלי, בבא קמא

4. המהר"ץ חיות בכתביו, חלק א, עמ' יד, כותב שהנביאים שהתנבאו למלכי ישראל כמו אליהו, אלישע, מיכיהו בן ימלא ועמוס, לא עלו לרגל וגם לא עשו פסח מפני אימת מלכי ישראל, מאחר שהייתה תמיד מלחמה ביניהם לבין מלכי יהודה. בשו"ת חתם סופר חלק א (או"ח) סי' רח (ד"ה עוד כתב), הגיב על דברי המהר"ץ חיות הללו, שמסוגיה זו מוכח ש"היו גונבי עלי וקוצעי קציעות ומסרו נפשם בימי יונים לעלות לרגל ולהביא ביכורים נגד צוואת מלכי יוונים. עיין מס' תענית כח ע"א. באמת לדבריו חסידות של שטות היה, שהרי נביאים אלו לא עשו כן ואין צורך לקיים מצות נגד רצון המלך, ואעפ"י שהנביאים הללו היו יכולים ליסע ולדור אצל מלכי יהודה ולקיים מצות פסח ורגלים מ"מ אין אדם מחוייב לעשות כן...". לפיו, אדרבה: "אחר שהאמת הוא שישבו פרודאות שלא לעלות לרגל ונדחקו אלו ועלו לרגל נגד ציווי המלך, א"כ מוכח להיפוך שראוי ומחוייב לכנוס בעובי קורה לקיים מצות מלך מלכי המלכים הקב"ה". המעיין בדברי המהר"ץ חיות יראה שכוונתו היא שהם פחדו מאימת המלכות, וכנראה לא היה בכוחם לצאת נגדה, אך לא שהם היו פטורים לעלות בשל כך. ראה עוד במהר"ץ חיות, עירובין צו ע"א.

שם).⁵ מוכס שאין לו קצבה זהו מוכס שנוטל יותר מהקצוב לו (רש"י שם), או שנוטל כמה שהוא רוצה, לעתים יותר לעתים פחות, ואיננו משווה מידותיו (שיטה מקובצת שם). המכנה המשותף לתנאים הללו הם שמדובר על מעשים שנעשים שלא ביושר בידי מנהיגים או באי כוחם, או על ידי כאלה שמטילים את אימתם ללא קבלת סמכות ורשות.

התוספות בבבא קמא שם ד"ה נודרין להרגים, מסביר שהנודר מחמת אונס של מוכס שכזה, מחשב בליבו שהדבר שהוא אסר על עצמו נאמר לאותו יום בלבד, ועל כן בימים אחרים הוא יכול לעבור על נדרו: "ואע"ג דדברים שבלב אין דברים, משום אונסא שרו ליה... והוא הדין שיכול לחשוב בלבו שעה אחת או רגע".
התוספות מדגים את דבריו על מקרה הדומה לנדון דידן:

וכן נוהגים כשהאנשים מדירים היהודים הדרים תחתיהם שלא יצאו לדור בעיר אחרת, יכולין לידור סתם שלא יצאו, ובלבם יחשבו היום. ואפילו הוא מפרש בשפתיו שלא יצא ממנו כל ימי חייו, יכול להערים ולחשוב בלבו שום תנאי. ואם מבטל בשפתיו בלחש, כל שכן דהוי ביטול גמור.

במסורת הש"ס, ישנה הדגשה, המגבילה את דברי התוספות למקרה זה בלבד:
וכל זה דווקא להנצל מן האנשים, אבל בלאו הכי אסור לגנוב דעת הבריות ח"ו כל שהוא, אפילו שלא בשעת הנדר.

כאן המגבלה של האנשים היא סתמית, לגור במקום מסוים, ובכל זאת מותר לידור כאילו מסכימים למגבלה, ולהערים בכך על האנס. מוכס העומד מאליו, משמעות הדבר היא שגזרותיו אינן תקינות והן חסרות תוקף משפטי, אלא שהוא מצליח בכוח סמכותו ובשל מעמדו לכפות את רצונו.

הדמיון בין המקרה שהתוספות מציג לבין הנושא שבו אנו עוסקים אינו מוחלט. החיילים והשוטרים שמנעו את הכניסה לגוש קטיף עשו זאת בשל החלטת ממשלה, ואין לראותם כמוכסים העומדים מאליהם. כאן הבעיה היא לא במעמדם של מי שאיננו מאפשר לעבור למקום מסוים, אלא בגזרה עצמה, אך על כל פנים סוף סוף התוצאה בשני המקרים שווה. הגזרה כאן היא בניגוד להלכה, יש בה עוולות מוסריות רבות, ועל פי אותם פרמטרים שהציב התוספות, יוצא שמותר היה לשקר ולהערים על כוחות הביטחון.

5. דברי הגמרא הללו נפסקו להלכה ברמב"ם הל' שבועות ג, א-ד, הל' נדרים ד, א-ב, והל' גזלה ואבדה ה, יא; טור ושו"ע י"ד סי' רלב, יד; טור ושו"ע חו"מ סי' שסט, ו, ובנו"כ.

ג. חילול השם

האם אין לחשוש לחילול השם, שנגרם מכך שהיו כאלה שבכל זאת נתפסו בשקרם, ואף הורחקו בשל כך מהמחסום בואכה גוש קטיף, או שנוצר מעצם ידיעתם של כוחות הביטחון שיש המרמים ומשקרים על מנת להיכנס לגוש קטיף?
הרא"ש בבבא קמא פ"י סי' י מביא את דברי התוספות שצוינו לעיל, וכותב:

וכן כשהאנס מדיר יהודי שלא יצא מארצו, יחשוב בלבו היום; ואף אם יפרש לו לעולם, יחשוב בלבו על תנאי דבר זה. ומיהו אין נראה לדמותו כל כך להך. דהכא ליכא חילול השם, אבל התם איכא חילול השם כי האנס יודע שעבר על נדרו.⁶

לפי הרא"ש במקום שייוודע לאנס לאחר מכן, שהיהודי שיקר בשבועתו או בנדרו, אין לידור או להישבע, בשל חילול השם שייגרם.⁷ נראה שדברי הרא"ש נשענים על דברי הגמרא בהמשך הסוגיה בבבא קמא שם, המעלה אפשרות נוספת כיצד ניתן לידור לשקר:

רב אשי אמר, במוכס כנעני. דתניא ישראל וכנעני אנס שבאו לדין, אם אתה יכול לזכהו בדיני ישראל זכהו ואמור לו כך דינינו, בדיני כנענים זכהו ואמור לו כך דינכם, ואם לאו באין עליו בעקיפין דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר אין באין עליו בעקיפין מפני קידוש השם. ור' עקיבא טעמא דאיכא קידוש השם הא ליכא קידוש השם באין.

מותר לגזול מגוי שהוא אנס, אם אין בזה חילול השם, ובמקום שיהיה חילול השם אין לגזול אף לא מגוי אנס. מדברי הרא"ש הללו ניתן להסיק שההעמדה הקודמת בגמרא במוכס שאין לו קצבה או במוכס העומד מאליו, היא אף אם אותו מוכס הוא יהודי, ואילו רב אשי מעמיד באנס גוי שהוא מטעם המלך ויש לו קצבה, ומדובר במקרה שעצם גביית המס הנידון היא אונס, ולכן מותר לשקר לו אם אין

6. את דברי הרא"ש הביאו גם הנמוקי יוסף (בבא קמא מ"ע"א ברי"ף) וראשונים נוספים.

7. הים של שלמה (בבא קמא, י"סי' יח) כותב שגם הרא"ש יודה שאם הוציא בשפתיו, אזי הדבר מותר: "דנהי דאיכא גם כן חילול השם, לא מחמירינן כולי האי, מאחר דיש לו אונס גדול ומוכרח לכך". אך אין הכרח להסביר כך את דברי הרא"ש. בדבריו אין רמז לדבר. דברים דומים כותב גם הפני יהושע בבא קמא קיג ע"א ד"ה וכן.

בזה חילול השם.⁸ אין מדובר על מסים קבועים שעל כל אזרח לשלם. שם אין לשקר ולרמות, ויש לשלם.

מכל מקום, מדברי הגמרא הסיק הרא"ש שבמקום שייודע לגוי שהדיר יהודי שלא לגור במקום מסוים, שהיהודי בכל זאת עבר על נדרו, יהיה בזה חילול השם, ועל כן בניגוד לעולה מן התוספות הדבר אסור.

הרא"ש גם פסק כך בתשובה (שו"ת הרא"ש, כלל ט, סי' א), בעקבות שאלה שנשאל, על דרך מסוימת להבריח מס ולשקר בשבועה לשר שבא לעיר, וכך השיב:

תשובה: מה שכתבת מענין הברחה, קשה מאד הדבר, ומעולם החמרתי בו מאד, שלא יזלזלו בו. וגם אם יבא הפסד לחברו בהברחה זו, ...מכל מקום יש ליזהר מפני חילול השם, אם ירגיש בדבר, וגם שלא יקלו עמי הארץ בדבר.⁹

דברי הרא"ש הללו בתשובה, הובאו להלכה ע"י הרמ"א (שולחן ערוך יו"ד סי' רלב, יד). על דברי השו"ע שם, הפוסק ש"נודרים להורגים ולמוכסים אם הוא מוכס העומד בלא ציווי המלך, או שבא ליטול ממנו יותר מקצבתו", כותב הרמ"א:

וכל זה לא מיירי אלא כשאפשר לעבור על שבועתו ונדרו שלא יודע להאנס, אבל אם יודע להאנס, אסור מפני חלול השם. ולכן נענש צדקיהו שעבר על שבועתו לנבוכדנצר (דברי עצמו), אף על פי שהיה בדרך אונס (תשובת הרא"ש כלל ט; ותשובת מנחם עזריה סי' מט; מהר"ו סי' נג).¹⁰

הרא"ש לא הזכיר בדבריו את צדקיהו שעבר על שבועתו לנבוכדנצר. הרמ"א הוא זה שקישר לכאן את המעשה, על פי המסופר בגמרא בנדרים סה ע"א:

8. המגיד משנה בהל' גזלה ואבדה ה, יא כותב שכך היא הבנת הרמב"ם את הסוגיה, אם כי מפרשים אחרים לא סברו כך. וראה שם בכסף משנה שחלק עליו, ואת הסברו של המשנה למלך. ראה עוד בשו"ת נבחר מכסף ח"מ סי' פא, שדן בדבריהם באריכות. מקורת נוספים ראה אצל הר"ש פרנקל, ספר המפתח לבבא קמא שם.

9. וראה שם גם בשו"ת הרא"ש בסימן הבא (כלל ט סי' ב): "מה ששאלת: ראובן שהפקיד ביד שמעון, ובא ישמעאלי גובה המס להשביעו שיוציא מרשותו כל שאינו שלו. דע לך, אם האנס מרגיש שיש ממון ראובן ביד שמעון, ראוי להחמיר מאד בדבר, מפני חילול השם; ולא יתחלל שם שמים על ידו להציל ממון אחרים; ואם אין חילול שמים בדבר, דין זה כראשון. ושלוש, אביך אשר".

10. ראה גם ברמ"א יו"ד סי' רלט, א.

אשכחיה צדקיה לנבוכדנצר דהוה קאכיל ארנבא חיה, א"ל: אישתבע לי דלא מגלית עילוי ולא תיפוק מילתא, אישתבע. לסוף הוה קא מצטער צדקיהו בגופיה, איתשיל אשבועתיה ואמר. שמע נבוכדנצר דקא מבזין ליה, שלח ואיתי סנהדרין וצדקיהו, אמר להון: חזיתון מאי קא עביד צדקיהו? לאו הכי אישתבע בשמא דשמיא דלא מגלינא? א"ל: איתשלי אשבועתא. [א"ל, מתשלין אשבועתא?] אמרי ליה: אין. אמר להו: בפניו או אפילו שלא בפניו? אמרי ליה: בפניו. אמר להון: ואתון מאי עבדיתון? מאי טעמא לא אמריתון לצדקיהו? מיד: "ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון" (איכה ב, י), אמר רבי יצחק: ששטמו כרים מתחתיהם.

החכמים התירו את שבועתו של צדקיה לנבוכדנאצר שלא בפניו, והיה בזה חילול השם, וצדקיהו המלך נענש על כך. הראשונים דנים מדוע בכל זאת התירו החכמים את הנדר לצדקיהו שלא בפני נבוכדנאצר. רבינו תם בתוספות (נדרים שם ד"ה אמרו) כותב:

ויש לומר דצדקיהו היה מצטער ביותר על שלא היה מגלה השבועה, והיה מתבטל ממלאכת שמים, והוי כמו לדבר מצוה. ועוד יש לומר דמצוה על החכמים לעשות רצון המלך (=צדקיהו), ולדבר מצוה מתירין, כדפרישית.¹¹

על פי ההסבר ראשון, השבועה הפריעה לעבודת ה' של צדקיהו,¹² ועל כן היתר זה נחשב כהיתר נדר לדבר מצוה. על פי ההסבר השני, חכמים מצוים לעשות את רצון המלך, על אף שבדרך כלל "אין מתירין לו אלא בפניו". בשל סיבות אלו סובר רבינו תם, שהיה מותר לחכמים להתיר לצדקיהו את הנדר. ניתן להסיק מכאן שמותר לנהוג שלא כראוי כשהדבר פוגע בקיום מצוה, ואף כשיש חשש שייגרם מכך חילול השם, אם כי כאן מדובר בקיום מצוותו של מלך – צדקיהו.¹³

11. כך כותב גם הרא"ש בנדרים פ"ט, ב; ורבינו ירוחם, תולדות אדם וחוה נתיב יד חלק ז דף קיג טור ד.
12. האמנם צדקיהו היה צדיק, שהדבר הפריע לו בעבודת ה'? ראה: הרב איתן שנדרופי, "צדקיהו מלך יהודה – רשע או צדיק? (חלק א)", שמעתין, 162 (אייר-אב תשס"ה), עמ' 62-71.
13. הראב"ד וראשונים נוספים חולקים על ר"ת וטוענים שהיה אסור לחכמים להתיר לצדקיהו את הנדר שלא בפני נבוכדנאצר. ראה עוד: המב"ן גיטין לה ע"ב, וכן הרשב"א והריטב"א שם; הר"ן והרשב"א בנדרים ס"ה ע"א; שו"ת הרשב"א חלק ג סי' שכד, וחלק ה סי' רלב; שו"ת הריב"ש סי' קפו; באור זרוע ח"ד פסקי שבועות, ובכנסת הגדולה י"ד סי' רלב, בהגהות ב"י אות סט, הרחיבו לדון במחלוקת ראשונים זו.

אמנם נראה שהמקורות הללו העוסקים בשקר לגוי אנס כשיש גם חשש לחילול השם, אינם נוגעים לנושא בו אנו דנים:

א. יש להצביע על כך, שהדוגמאות שבהן דנים התוספות והרא"ש, עוסקות בהפרת התחייבות או בשקר במצבי רשות ובמקרים פרטיים, כגון גוי שהשביע יהודי שלא לגור במקום מסוים. ואילו כאן מדובר במקרה בו נאסר על יהודים להיכנס למקומות מסוימים בארץ ישראל, כשהמגמה היא להתנתק ממקומות אלו, דבר שהוא איסור תורה. במצב שכזה, נראה שגם הרא"ש החושש לחילול השם, יסכים שהחילול השם הגדול נעשה על ידי ממשלת ישראל, המסכימה מרצונה לסלק את ריבונותה מרחבי ארץ ישראל, ולא על ידי אותם המנסים למחות ולהפגין כנגד מגמה שלילית זו או אף לנסות למנוע את התגשמותה.¹⁴

ב. יש סוג של עברות ואיסורים דאורייתא, שהעובר עליהם בפני נכרים, בנוסף על עצם האיסור, עובר גם על חילול השם. כך למשל באשר לגזל הגוי, כאמור בתוספתא בבבא קמא [ליברמן] י, טו:

חמור גזל הגוי מגזל ישראל. הגוזל את הגוי ונשבע ומת, חייב להחזיר מפני חילול השם.

ובירושלמי בבא קמא ד, ג נאמר:

גזר רבן גמליאל על גזילות נכרי שיהא אסור מפני חילול השם.¹⁵

נראה שגם במה שקשור לשקר יש להיזהר שאם ייודע הדבר לגוי, יש בזה חילול השם, מלבד איסור השקר. כך למשל השיב הרב יחזקאל כחלי (שו"ת תורה לשמה, סי' שעא) כשנשאל אם מותר לשקר בשביל למנוע עברה:

תשובה: ודאי שרי, ואין בזה חשש "מדבר שקר". דאמרו רז"ל משנים מפני דרכי השלום, והא עדיפא להקים דגל התורה ואין לך שלום גדול מזה... אך ודאי צריך לשקול בפלס משפט העניינים ואין לעשות היתר זה בכל גוונא וישימו יראת השם על פניהם. ותחילת הכל יהיו רואים היטב את הנולד שלא יצא מזה חילול ה' ח"ו אח"כ, ואם אפשר שיהיה

14. אמנם לא מצאתי התייחסות מפורשת של הרא"ש לכך, אך קשה להתעלם מתחושת "וימאסו בארץ חמדה" (תהילים קו, כד), שבמעשה העקירה וההתנתקות. מו"ר הרב צבי יהודה קוק, דיבר וכתב פעמים רבות על החילול השם שיש בנסיגה מחבלי ארץ ישראל.

15. האריך בזה בשו"ת חכם צבי סי' כו. ראה עוד: אנציקלופדיה תלמודית, ערך: חילול השם – בפני נכרי, עמ' שנא-שס.

נודע לערכאות ששקר עשו, ודאי צריך שיחדלו מעשות הדבר הזה כי אין לך דבר שעומד בפני חילול ה'. ועל הכל צריך עצה ויתיישבו בדבר בחכמה ובתבונה ובדעת. והיה זה שלום ואל שדי ה' צבאות יעזור לי.

החשש היה שהדבר יתגלה לערכאות ויהיה חילול השם. אך שונה הדבר כשמדובר בעברה כלפי יהודי. הגוזל מיהודי או המשקר ליהודי, עובר כמוֹבן על גזל או על שקר, אך אין כאן עברה על חילול השם.¹⁶ רבינו בחיי (ויקרא כה, נ), מסביר את טעם האיסור של חילול השם בגזל מגוי, מה שאין כן בגזל מישראל:

כי הגוזל לישראל חבירו אינו קורא תגר ואינו נותן דופי באמונת ישראל. אבל הגוזל את העכו"ם קורא תגר ונותן דופי באמונת ישראל ובתורת משה, והרי זה מחלל את השם.

דברי רבינו בחיי הללו אמורים כשאכן קיים איסור גזל, ונראה שהוא הדין גם באיסור שקר. לפי דברינו לעיל, במקרה שלפנינו מותר היה לשקר ולהערים, מאחר שהגזרה של הממשלה והכנסת, לעקור את יישובי גוש קטיף, ומניעת הכניסה לשם כחלק מתהליך הגירוש, הן בניגוד להלכה. סביר להניח, שהחיילים והשוטרים היו מודעים לכך שתושבי גוש קטיף ותומכיהם הבאים איתם, כמו גם רבים נוספים בעם ישראל, אינם מקבלים ברמה העקרונית את חוק ההתנתקות, מאחר שלפי דעתם החוק הוא בניגוד לתורה ולהלכה, ופעולות הערמה והשקרים על מנת להיכנס לגוש קטיף, הם חלק מניסיונות המניעה והמחאה כנגד הגזרה. כידוע, הצבא והמשטרה התכוננו לתסריטים חמורים הרבה יותר מאשר שקרים והערמות, כך שיש מקום לראות את פעילות המחאה הזו, כאפשרות ידועה שנלקחה בחשבון ושהייתה צפויה בעיניהם.

ד. מבט חינוכי – על הלגיטימיות לשקר ועל היחס למדינה

התייחסות להחלטת ממשלה וחוק הכנסת וליישומם על ידי הצבא והמשטרה כמעשה הנוגד את ההלכה והמוסר, והדיון על מעשיהם כמעשה של "אנס" או "מוכס" (והנגזר מכך: האפשרות לשקר ולרמות), שני אלה מצריכים התמודדות

16. לא ראינו צורך להאריך כאן בגדרי חילול השם, אך בקצרה נציין שחילול השם הוא כשאדם עובר עברה שאין בה תאוה ולא הנאה, אלא שהוא מכוון בפעולתו למרוד ולפרוק עול מלכות שמים, ועושה כן בפני עשרה מישראל. אמנם יש עברות ייחודיות שהעובר עליהן גם מחלל שם השם, אך הן לא קשורות לענייננו. ראה באנציקלופדיה תלמודית שם, בערך חילול השם.

חינוכית ורוחנית מלבד התשובה ההלכתית הממוקדת לשאלה שנשאלה האם מותר היה לשקר ולהערים. זאת מאחר שניתן להיסחף ולהגיע למסקנות מרחיקות לכת, לפיהן אין לממשלה ולכנסת שום סמכות, ומותר לשקר ולהערים בכל מה שקשור להחלטות ממשלה זו ולחוקי מדינת ישראל בכלל, ואולי אף לשקר בכלל.

מאז קום המדינה, לא חוקק ויושם חוק, שנוגד בצורה משמעותית כל כך את שכתוב בתורה ובהלכה לפי הבנתנו, כמו חוק ההתנתקות מגוש קטיף וצפון השומרון. גם הדרך העקלקלה והקלוקלת שבה חוקקו את החוק, והיישום הברוטאלי והגס בו הוא יושם, שתוצאותיה הם הריסת יישובים ובתי כנסת עד עפר, קהילות מפורקות ומאות משפחות המוצאות את עצמן ללא בית ומנוחה תוך קשיים במציאת פרנסה, היא עוול נורא, ומעשה לא מוסרי. ציבור רחב שמסר נפשו במשך שנים רבות למען יישובה של ארץ ישראל (ולא רק בגוש קטיף וצפון השומרון), יחד עם תומכים רבים, חש נבגד על ידי חלק אחר בעם ישראל, איתו הוא שיתף פעולה בנאמנות רבה במשך שנים רבות וארוכות.

אך עם כל הקושי והכאב, אין להסיק שום מסקנה גורפת באשר למעמד של מדינת ישראל וחוקיה. החובה שלא לשמוע לחוק כלשהו הנוגד את האמור בתורה ובהלכה, או לסרב לביצועו, חלה ביחס לאותו חוק בלבד. התחושה לפיה מתיישיבי גוש קטיף נאנסו בעקבות החלטת הממשלה והכנסת וביצוע החוק על ידי הצבא והמשטרה, היא בהחלט נכונה, אך הממשלה והכנסת ממשיכות להיות הריבוניות והקובעות בכל התחומים האחרים במדינה שאינם סותרים את האמור בתורה ובהלכה, ויש להישמע לחוקי המדינה ולמלאם. כך כותב הרמב"ם בהל' מלכים ג, ט:

המבטל גזרת המלך בשביל שנתעסק במצות, אפילו במצווה קלה, הרי זה פטור, דברי הרב ודברי העבד דברי הרב קודמין. ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצווה שאין שומעין לו.

בחלק הראשון של ההלכה עוסק הרמב"ם במעמדו של המבטל את גזרת המלך, ואילו בחלק השני עוסק הרמב"ם בחובה שלא לשמוע לצו מלך המבטל מצווה. לדבריו, ביחס לאותו חוק או אותה גזרה אין שומעים לו, אך הוא ממשיך להיות מלך בכל הקשור לנושאים אחרים.¹⁷ מצאנו במקרא מלכים רבים שלא נהגו כראוי, חטאו ואף החטיאו את הרבים, ואף על פי כן הם המשיכו להיקרא מלכים, והייתה להם סמכות של מלך, למעט באותם תחומים שבהם חוקיהם נוגדים את האמור בתורה.

17. באשר למעמדו של מלך שעובר עברות ונענש על ידי הסנהדרין, ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "הדחת מנהיג שהורשע", עמ' 245-258.

הטיעון שמדינת ישראל היא חילונית באופיה וברוחה, ועל כן אין להישמע לחוקיה אינו נכון. אין היגיון בכך שיש להישמע לחוקי מדינה נכרית בשל "דינא דמלכותא דינא", אך אין לקיים את חוקי מדינת ישראל בשל חילוניותה. חילוניות מדינת ישראל איננה מבטלת את סמכותה על פי ההלכה לחוקק חוקים וליישם ואת חובת הציות להם, כשהם אינם סותרים את האמור בתורה.¹⁸

מכאן גם ביחס להרגל לשקר. מלבד האיסור בתורה שלא לשקר (ויקרא יט, יא), יש להיזהר גם שלא להתרגל לשקר. כך התפלל דוד המלך לפני ה': "דרך שקר הסר ממני ותורתך חנני" (תהילים קיט, כט), "ה' הצילה נפשי משפת שקר מלשון רמיה" (תהילים קכ, ב), ושלמה המלך אמר: "תועבת ה' שפתי שקר ועשי אמונה רצוני" (משלי יב, ב). שפת שקר, היא דרכו של הרגיל לשקר, שהשקר אצלו הוא דרך חיים. השקרן הכרוני חי בפחד מתמיד. הוא מנוכר, ולא מצליח לחיות בצורה אמיתית וכנה. כך הסביר בספר החינוך מצוה עד:

כי השקר נתעב ונאלח בעיני הכל, אין דבר מאוס ממנו, והמארה והקללות בבית כל אוהביו, מפני שהשם יתברך אל אמת וכל אשר אתו אמת, ואין הברכה מצויה וחלה אלא במתדמים אליו במעשיהם, להיותם אמיתיים כמו שהוא אל אמת, ...ועל כן הזהירנו התורה להרחיק מן השקר הרבה, כמו שכתוב "מדבר שקר תרחק", והנה הזכירה בו לשון ריחוק לרוב מיאוסו, מה שלא הזכירה כן בכל שאר האזהרות.¹⁹

ירמיהו הנביא הוכיח את העם: "למדו לשונם דבר שקר העוה נלאו" (ירמיהו ט, ד). ומכאן למד ר' זירא בסוכה מו ע"ב: "לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא, שנאמר: 'למדו לשונם דבר שקר'". נדרשת

18. כך נשאל הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחווה דעת חלק ה סי' סד: "האם מותר מן הדין להשתמש מתשלומי מס הכנסה, ומס ערך מוסף, ומכס, וכיוצא בזה, הנועדים לקופת המדינה, או יש להחיל עליהם את הכלל דינא דמלכותא דינא". ומסקנתו לאחר דיון במקורות: "נראה להלכה שבכל מה שנוגע למסים וארנוניות ומכס, יש לקיים את החוק של המדינה, שזה בכלל מה שאמרו חז"ל דינא דמלכותא דינא". ראה עוד: הרב חיים דוד הלוי, "המותר לקבל תפקיד של מוסר למס הכנסה?", עשה לך רב, חלק א סי' ע; אהרן פרנקל ויוסף רחמן, "היחס להעלמות מס במשפט העברי", מגל, יא (תשנ"ו), עמ' 237-296.

19. הסמ"ג (מצות עשה עד), רואה בכך שיהודים מרמים יהודים אחרים או גויים, סיבה לאריכות הגלות. לפיו, הקב"ה פיזר את ישראל באומות כדי שייתוספו עליהם גרים, "וכל זמן שהם מתנהגים בהם ברמאות, מי ידבק בהם?".

אם כן זהירות רבה מצד מחנכים, רבנים והורים, המאפשרים שלא לומר דברי אמת. הדברים נכונים גם ביחס להדרכת מבוגרים, ובוודאי כלפי נוער וצעירים. כך הנחה הרמב"ם בהל' שבועות יב, ז-ח, באופן מיוחד ביחס לקטנים:

ז. קטנים שנשבעו והן יודעין טעם השבועה, אע"פ שאינן חייבין כופין אותן לעמוד בדבריהן, כדי לחנכן ולאיים עליהם כדי שלא ינהגו קלות ראש בשבועות, ואם היה הדבר שנשבעו עליו דבר שאין הקטן יכול לעמוד בו אלא אם כן ניזק, כגון שנשבע שיצום או שלא יאכל בשר זמן מרובה, מכה אותו אביו או רבו וגוער בו ומראין לו שהותר שבועתו כדי שלא יהיה רגיל להקל ראש בשבועות.
ח. צריך להזהר בקטנים הרבה וללמד לשונם דברי אמת בלא שבועה כדי שלא יהיו רגילים להשבע תמיד כעכו"ם, וזה הדבר כמו חובה על אבותיהם ועל מלמדי תינוקות.²⁰

הנושא המרכזי בדברי הרמב"ם הוא להדריך שלא להישבע, ואם נשבע שיעמוד בדיבורו, אך מכאן יש ללמוד על הערך החינוכי להתרגל לומר אמת, ולעמוד מאחורי הדברים. ספרי המוסר עוסקים אף הם בהרחבה רבה, בצורך ובחשיבות של ההתרחקות ממידת השקר והדבקות באמת.²¹

עם זאת, מצאנו שמותר לשקר או לשנות, במצבים מסוימים. מותר לאדם לשנות מדיבורו כשהוא נשאל על מסכת, פוריא ואושפיזא (בבא מציעא כג ע"ב), או שראוי על פי בית הלל לשבח כלה לפני חתן ולומר שהיא נאה וחסודה על אף שהיא איננה כזו (כתובות יז ע"א), ומותר או אף מצוה לשנות מפני השלום (יבמות סה ע"ב). רבינו יונה בשערי תשובה, חלק ג אות קעח, מונה תשע דרגות של שקר, והדרגה הרביעית היא היתר לשקר לצורך מצוה ודרישת טובה ושלום. שם אין למשקר תועלת ממונית, ואין הפסד כספי לזולתו.

אשר על כן, גם כשמותר לשקר, זה מוגבל אך ורק למקרה הנידון, אך לא מעבר לזה. אין להסיק מסקנות גורפות ומרחיקות לכת, שהשקר הותר.

20. הרדב"ז שם כותב בדברי הרמב"ם הם: "דברים שהשכל מורה עליהם". אך מהר"ץ חיות לסוכה מו ע"ב, כותב שגמרא זו בסוכה היא מקור דברי הרמב"ם.

21. אמנם כבר הזהיר החפץ חיים בפתיחה לקונטרס כבוד שמים, שאת ההלכות הנוגעות לגנבה ואונאה וכיו"ב יש ללמוד מספרי הלכה, ולא רק מספרי מוסר: "וכל זמן שאינו רק מספרי מוסר בעלמא מדמה בנפשו שהוא רק ענין מוסרי בעלמא, ובאמת הלא הרבה הקב"ה לצוות ולהזהיר על זה יותר משאר עבירות של תורה".

ההתמודדות החינוכית עם שתי הסוגיות הללו, היא בעצם חינוך למורכבות. יש לעתים מצבים בהם יש חריגות מהנורמות המקובלות, ונדרשת בגרות כדי להבחין בין המצבים השונים. וכפי שמצאנו בהלכות אחרות בהן יש חריגות שאינן מלמדות על הכול ועל הדרך המרכזית, אלא על הדרך בזמנים ובמצבים מיוחדים. נכון הוא שמבטנו על מדינת ישראל הוא חיובי, והיא ממשיכה להיות ראשית צמיחת גאולתנו, ואף מעשה חמור זה של עקירת יישובי גוש קטיף וצפון השומרון הוא חלק מתהליך הגאולה המורכב והמסובך, הצועד קמעא קמעא, שלב אחר שלב. אך אהבתנו את כנסת ישראל, ואת מדינת ישראל, לא תסמא את עינינו מלבקר את מומיה. דרך השקר והערמה, היא לא הדרך הרגילה והתקינה, אך לעתים יש להשתמש בה, במגבלות הראויות, כדי לחשוף אמת גדולה של דבקות ואהבה גדולה לארץ, לציונות, לערכים לאומיים.²²

”הצילה נפשי משפת שקר ומלשון רמיה” (תהילים קכ, ב), כי שקר אין לו רגלים. רק בני אדם המשקרים ע”י שרגילים בשקר, נותנים כח וקיום להשקר בעולם. אבל צדיק שדבוק באמת, אף שנצרך להשתמש לפעמים גם בהשקר, כמו שאמרו שמותר לשנות מפני דרכי שלום – שמי שמכון להאמת ואינו מדבק עצמו בשקר, יכול עוד על ידי זה לבטל השקר (שפת אמת, פר’ תולדות, שנת תרל”ה).

22. יאיר בורוכוב, הרוגוצ’ובי, עמ’ 119, 360, מספר שהתורכים גזרו שכל יהודי שלא נולד בארץ יגורש, ובשל כך יהודים רבים נשבעו שהם נולדו בארץ, והתורכים הסתפקו בכך. משנשאל הרוגוצ’ובי, אם הדבר מותר? השיב: ”בודאי מותר, עיין כתובות עה ע”א”. שם נאמר: ”ולציון יאמר איש ואיש יולד בה והוא יכוננה עליון” (תהילים פז, ה). אמר ר’ מיישא בר בריה דר’ יהושע בן לוי: אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה”.